

KÜFE

(الكوفة)

Güney Irak'ta
Hz. Ömer'in emriyle
Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından
kurulan şehir.

Bâbil harabelerinin güneyinde Fırat'ın batı kenarında kurulmuş olup Necef ile Kerbelâ arasında ve Hîre'nin 5 km. kuzeyindedir; Bağdat'tan uzaklığı ise 170 kilometredir. Kâdisiye Savaşı'nın ardından fethedilen Medâin şehrine geçici olarak yerleştirilen Araplar'ın sağlığı yörenin rutubetli iklimi ve sivrisineklerinin çokluğu sebebiyle bozulmuş, aynı şekilde deve ve koyunlar da zarar görmüştü. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın durumu Hz. Ömer'e bildirmesi üzerine halife ordugâh-şehir için Medine ile arasında nehir engeli olmayan daha uygun bir yer tesbit edilmesini istedi. Çeşitli araştırmalardan sonra uygun arazi bulunarak Haddülezrâ (Sürestân) denilen yerde (Belâzürî, s. 275; Yâkût, IV, 558) Küfe adıyla yeni bir şehir kuruldu. Küfe adı konusundaki görüşler farklıdır. İsmi Sür-yânîce veya Farsça kökenli olduğu düşünlüdüğü gibi (EP² [İng.], V, 345-346), arazi şeklinden hareketle "yuvarlak kum tepesi, çakıl taşları ile karışmış kum tepesi" veya "insanların toplandıkları yer" anlamlarını taşıyan Arapça küfe kelimesinden geldiği yahut şehrin ismini buradaki Kûfân adlı bir tepeden aldığı da kaydedilmektedir (Yâkût, IV, 557-558). Kaynaklarda şehrin 14-19 (635-640) yılları arasında kurulduğuna dair farklı rivayetlere yer verilmeyle birlikte genellikle 17'de (638) tesis edildiği belirtilir (Belâzürî, s. 274, 276; Taberî, III, 598; IV, 40 vd.; Yâkût, IV, 558). Şehrin kuruluş tarihiyle ilgili ihtilâfların temeli, Kûfeliler ile Basralılar arasındaki rekabete ve her iki tarafın kendi şehirlerini diğerine göre daha önce kurmuş gösterme çabasına dayanmaktadır.

Küfe'nin kurulduğu yerin, özellikle bölgede yapılacak askerî harekât için stratejik öneme ve zengin tarım havzalarına sahip olması ve ticarî güzergâh üzerinde bulunması gibi sebeplerle tercih edildiği anlaşılmaktadır. Askerî bir kamp ve garnizon olarak kurulmakla birlikte zamanla bir şehre dönüşen Küfe bölgenin idarî, ticarî ve kültürel bakımdan gelişmesinde rol oynamış, bu özelliğiyle Hz. Ali ve ilk Abbâsî halifeleri tarafından başşehir olarak tercih edilmiştir. Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetihlerde büyük role sahip olan Küfe el-Cezîre, Tüster, Râmhür-

müz, Nihâvend, Hemedan, Cürcân, Azerbaycan ve İsfahan gibi yerlerin fetihlerinde üs olarak kullanıldığı gibi bölgede İslâmiyet'in yayılmasında da önemli rol üstlenmiştir.

İslâm fetihleriyle birlikte kurulan üç yeni şehirden ikisi olan Küfe ve Basra için (diğeri Fustat) "İrâkeyn" (iki Irak) ve "mısr-eyn" (iki şehir) tabirleri kullanılır. Bu iki şehir ilk dönemde Irak bölgesinin iki idarî merkezini oluşturmuş, Irak'ın güneyinden sorumlu olan Basra valisi aynı zamanda Ahvaz, Fars, Kirman, Mekrân, Sicistan ve Horasan'ı; orta ve kuzeyinden sorumlu olan Küfe valisi de Hemedan, Rey, Kazvin, İsfahan ve Azerbaycan'ı idare etmiştir. Emevîler zamanında Küfe Basra, Urman, Bahreyn, Kirman, Sicistan, Horasan ve Mâverâünnahir'i kapsayan Irak eyaletinin merkezi olmuştur.

Dairevî bir şekilde tasarlanan Küfe'nin merkezinde İslâm şehirlerinin tamamında ortak unsurlar olarak göze çarpan cami, dârülimâre ve pazar yeri bulunmakta, şehrin bütün ana caddeleri bu merkeze açılmaktaydı. Küfe'nin ortasında "sahn" veya "rahbe" adı verilen ve çeşitli maksatlar için kullanılan bir meydan vardı. Şehir planında ilk önce cami yeri tesbit edilmiş, kuvvetli bir okçunun dört yöne attığı okların düştüğü yerin ötesine evlerin inşasına izin verilmiştir. Mugire b. Şu'be tarafından 40.000 kişiyi alacak büyüklükte genişletilen Küfe Camii'ni daha sonra Ziyâd b. Ebîh büyük masraflarla tamir ettirmiştir.

Küfe Camii'nin güneybatı tarafında bir sokak arayla valilerin ikamet etmeleri için Dârülimâre (Kasrülîmâre) denilen vali konağı inşa edildi. Beytül mâl de Dârülimâre içerisinde bulunmaktaydı. Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından yaptırılan bina daha sonra Vali Ziyâd b. Ebîh tarafından yeniden inşa edildi. Sağlam yapısıyla aynı zamanda dış saldırılara karşı kale görevi üstlenen Dârülimâre'ye Abbâsîler döneminde bazı kısımlar eklendi.

Küfe'de Hz. Ömer'in emriyle caminin yanında bir de Künâse adı verilen pazar kuruldu. Pazar ticarî faaliyetlerin yanı sıra ilmi tartışmaların yapıldığı, şiir ve müzik faaliyetlerinin yürütüldüğü bir kültür merkezi durumundaydı. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin valiliği döneminde hayvan ticareti yapılan bölüm dışarıda tutulmak suretiyle pazarda iki sıra dükkân inşa edilerek tüccara kiraya verildi. Böylece bir nevi kapalı çarşı mahiyeti kazanan pazar, daha sonra kurulan Bağdat ve Kayre-

van gibi şehirlerdeki pazarlara da örnek teşkil etti.

Sa'd b. Ebû Vakkâs, şehrin kurulmasının ardından kabilelerin belirli bir düzen içinde iskân edilmesi görevini Ebû'l-Heyyâc Amr b. Mâlik el-Esedî'ye verdi. Küfe, Ebû'l-Heyyâc tarafından dört ana kesime ayrıldı ve bu kısımlara "menhec" denilen on beş ana yol yapıldı. Hz. Ömer'in emri doğrultusunda ana caddeler ve tâli yollar 40, 30, 20 ve 7 arşın olarak planlandı. Kuzey tarafı beş, güney tarafı dört, doğu ve batı tarafları üçer caddeye bölünerek her kabile kendisine ait bir mahalle oluşturacak şekilde yerleştirildi. İlk yerleştirilen kabileler arasında Süleym, Sakîf, Hemdân, Becîle, Tağlib, Esed, Neha', Kinde, Ezd, Müzeyne, Temîm, Esed, Âmir, Cedîle ve Cüheyne yer almaktadır (Taberî, IV, 45). Kabilelerin bu düzene göre yerleştirilmesi "a'şâr" kelimesiyle ifade edildi. Belâzürî, kura sonucu Yemen kabilelerinin şehrin cami ile Fırat nehri arasında kalan doğu tarafına, Nizârî kabilelerin caminin batı tarafına yerleştirildiğini nakleder (Fütûh, s. 275). Küfe'ye ilk yerleşmeden kısa bir süre sonra gerek şehir nüfusunda gerekse çeşitli bölgelerden göç edenlerin sayısında meydana gelen artış yeni bir düzenlemeyi gerekli kıldı. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın durumu bildirmesi üzerine Hz. Ömer neseb âlimlerinden Saîd b. Nimrân'ı Küfe'ye gönderdi. Saîd kabileleri yedi gruba ayırarak yerleşmeyi yeniden düzenledi. Bu düzenlemeye de "sübu" adı verildi (Taberî, IV, 48; AYTEKİN, s. 11). Zaman içerisinde Küfe'ye yeni kabilelerin gelmesi, bazılarının şehir içinde yer değiştirmesi veya göç sebebiyle çeşitli nüfus hareketleri olmuştur.

Taberî, Küfe kurulduğu sırada buraya yerleşen Yemen kabilelerinin 12.000, Kuzey Arapları'nın 8000, Deylemliler'in 4000 kişi kadar olduğunu kaydeder. Askerî amaçlarla tesis edildiğinden, sonraki dönemlerde cihad maksadıyla gelenlerin (mukâtile) yanı sıra giderek gelişen şehrin zenginliğinden istifade etmek isteyenlerin de yerleşmesinden dolayı Emevîler döneminde Küfe'nin nüfusunda büyük artış olduğu görülmektedir. Ziyâd b. Ebîh zamanında 60.000 mukâtile ve 80.000 aile ferdinin divan defterlerine işlendiği, yani atıyye alan Arap mukâtile ile ailelerinin 140.000 kişiyi bulduğu bilinmektedir. Emevîler devrinde mevâlînin ve Hîre'den gelen gayri müslim unsurların atâ almadıkları için divan defterlerine işlenmedikleri dikkate alındığında şehir nüfu-

sunun daha fazla olduğu anlaşılır. Emevîler devrinin sonlarına doğru nüfusun 300-350.000 arasında bulunduğu tahmin edilmektedir (Hişâm Caîf, *el-Kûfe*, s. 282; Söylemez, s. 95).

Hz. Ömer, Kûfe kadılığı ve beytül-mâl idaresiyle Abdullah b. Mes'ûd'u görevlendirdi. Abdullah b. Mes'ûd, aynı zamanda İslâm'ı öğretmek ve ilmi faaliyetlerde bulunmak suretiyle Kûfe tefsir, hadis, fıkıh, kıraat ve gramer mekteplerinin temelini attı. Şüreyh kadı olarak görevlendirildikten sonra da Abdullah b. Mes'ûd beytül-mâlle ilgili görevini sürdürdü.

Kûfe'de her kabilenin kendine mahsus mahallesi, cuma camisi dışında mescidi ve mezarlığı bulunmaktaydı. Çoğu Emevîler döneminde inşa edilen bu mescidlerin sayısının elli civarında olduğu tesbit edilmektedir (M. Saîd et-Turayhî, I, 6-8; Hişâm Caîf, *el-Kûfe*, s. 313-315; Söylemez, s. 56-58). Kadılar tarafından tayin edilen mescid imamaları, aynı zamanda Kur'an ve hadis gibi dinî ilimleri öğretmelerinin yanı sıra dinî sorulara veya hukukî problemlere cevap vermeye de çalışıyorlardı. Şehirde yaşayan Nestûrî ve Ya'kûbî hıristiyanlara ait kiliselerle yahudilere ait havra da bulunmaktaydı. "Cibâne" denilen kabile mezarlıkları sadece ölümlerin gömülmesi için değil savaşa çıkacak askerlerin toplandığı, ganimetlerin dağıtıldığı ve önemli günlerde toplantıların yapıldığı yerler olarak da kullanılmaktaydı. Bu mezarlıkların yanı sıra aynı işlevi gören sahralar da mevcuttu. Kûfe'nin doğu kesiminde benzeri Basra ve Fustat'ta görülen, cizye ve haraç gelirlerinin korunduğu Dârürrişk (Medinetürrişk) adı verilen bina yer almaktaydı. Fırat nehri üzerinde kurulan köprüler, hamamlar ve hapisaneler şehirde inşa edilen diğer yapılardan bazılarıdır.

Kûfe'nin kuruluşu sırasında aileler kendilerine ayrılan alana çadır kurmuş veya kamıştan evler yapmışlardı. Kadınlar da savaşa gittiği için sefere çıktığında evler sökülerek kamışlar demet halinde bağlanır, savaştan dönülünce tekrar kurulurdu. Bir süre sonra yangın vb. sebeplerden dolayı bu evlerin yerine kerpiçten ve tuğladan evler inşa edildi. Zamanla avlulu ve ihata duvarı ile çevrili ev tipi ortaya çıktı. Bunun yanında çoğu şehrin merkezinde bulunan ve adına "kasr" (dâr) denilen aristokrat sınıfa ve zenginlere ait, büyük kısmı Emevîler döneminde inşa edilmiş konaklar da mevcuttu. İçme suyu ihtiyacı açılan kuyularla karşılanırken şeh-

rin temizliğinden genellikle halk sorumlu olmakla beraber ana yollar ve meydan gibi yerlerin temizliği resmî görevliler tarafından yapılmaktaydı.

Kûfe ilk devir İslâm tarihinde birçok siyasî olaya sahne olmuştur. Her şeyden önce şehrin, aralarında rekabet bulunan bedvî-hadarî, güneyli-kuzeyli çeşitli Arap kabilelerinden, mevâliden, yahudi ve hıristiyanlardan oluşan kozmopolit yapısı bazı iç karışıklıklarda büyük rol oynamıştır. Sâsânîler'e karşı önemli başarılar elde eden şehrin kurucusu Sa'd b. Ebû Vakkâs, bir süre sonra kendisi hakkındaki bazı şikâyetler yüzünden Hz. Ömer tarafından haksız bulunmamakla birlikte valilikten azledildi; yerine Ammâr b. Yâsir ve ardından Mugire b. Şu'be getirildi. Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine Hz. Osman Sa'd'ı tekrar Kûfe valiliğine getirdiyse de Sa'd ile beytül-mâl görevlisi Abdullah b. Mes'ûd arasında bir borç meselesi yüzünden çıkan anlaşmazlık sebebiyle şehir halkı ikiye bölündü. Hz. Osman, Sa'd'ı valilikten azlederek yerine Velîd b. Ukbe'yi tayin etti. Ancak Velîd'in bazı davranışları Kûfeliler arasında hoşnutsuzluk uyandırdığından bir süre sonra Hz. Osman onu da azletti ve yerine Saîd b. Âs'ı getirdi. Saîd şehre ilk yerleşen ve başından beri Irak'ın fethinde yer alan, bu sebeple de "ehlül-eyyâm ve'l-Kâdisiyye" denilen kimselerin şehirde söz sahibi olmaları için çalıştı. Irak'ın fethinde bulunmadıkları için kendilerine "revâdir" denilen ve diğerlerine göre daha az atıyye almaları sebebiyle huzursuzluk çıkaran kimseleri sıkı bir şekilde kontrol altına aldı. Eşter en-Nehâî'nin başını çektiği muhalifleri Şam'a gönderdi. Bir süre sonra Kûfeliler, Basralı ve Mısırlılar'la birlikte bazı icraatları yüzünden Hz. Osman'ı hedef alan muhalefetin içinde yer aldılar. Yezîd b. Kays ve ardından Eşter en-Nehâî liderliğinde isyan ederek istişare için gittiği Medine'den dönmekte olan Vali Saîd'i şehre sokmadılar ve daha önce iki defa bu göreve getirilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin onun yerine vali tayin edilmesini sağladılar. Ardından Basralı ve Mısırlılar'la birlikte Eşter en-Nehâî liderliğindeki Kûfeliler Medine'yi kuşattılar. 35 (656) yılında Hz. Osman'ı şehid edenler arasında bir grup Kûfeli de bulunmaktaydı.

Hz. Ali, Kûfe Valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yerine Umâre b. Şihâb'ı gönderdiyse de yeni vali halk tarafından şehre sokulmadığı için geri dönmek zorunda kaldı. Cemel Vak'ası'ndan önce Hz. Ali, Ebû

Mûsâ'yı azlederek yerine Karaza b. Kâ'b'ı vali tayin etti. Kûfeliler Cemel (36/656) ve Sıffin (37/657) savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer aldılar. Hz. Ali, Cemel Vak'ası'ndan sonra Kûfe'yi yönetim merkezi olarak seçti. Ancak Sıffin'de Hz. Ali'nin hakem tayinini kabul etmesi yüzünden başta Temîm kabilesi mensupları olmak üzere binlerce Kûfeli ondan ayrıldı ve böylece bir zümre olarak Hâriciler ortaya çıkmış oldu. Hâricî İbn Mülcem tarafından Kûfe Camii'nde şehid edilen Hz. Ali bir rivayette göre Kûfe'de defnedildi (40/661).

Hz. Ali'nin şehid edilmesinin ardından Kûfe'ye yerleşen Hucr b. Adî, gerek Muâviye'nin gerekse onun vali olarak tayin ettiği Mugire b. Şu'be ve ardından Ziyâd b. Ebîh'in Hz. Ali ve taraftarlarına yönelik söz ve tavırlarına şiddetle karşı çıkarak bir muhalefet oluşturdu; ancak sürgün ve hapis cezalarından sonra birkaç arkadaş ile birlikte öldürüldü (51/671). Hz. Ali'nin ve ardından Muâviye'nin isyan eden Hâriciler'le mücadeleleri sırasında Kûfe hareketli günler yaşadı. Muâviye döneminde Kûfe Valisi İbn Ümmü'l-Hakem'in 59 (678) yılı başında Hâricî isyanını bastırması ve şehrin yakınındaki Bânikyâ'da âsilerin hemen hepsini ortadan kaldırması bir bakıma Kûfe Hâriciliği'nin sonu oldu.

Kûfeliler, Muâviye'nin ölümü üzerine yerine geçen oğlu Yezîd'e biat etmeyen Hz. Hüseyin'i gönderdikleri elçi ve mektuplarla Kûfe'ye davet edip halife yapmak istediler. Halktan binlerce kişi, Hüseyin tarafından durumu yerinde incelemesi için Kûfe'ye gönderilen amcasının oğlu Müslim b. Akil'e biat etti. Fakat Vali Ubeydullah b. Ziyâd'ın sert tedbirleriyle halk biattan vazgeçerek Müslim'in etrafından dağıldı; Müslim de yakalanarak öldürüldü (60/680). Yeni gelişmelerden haberdar olmayan Hz. Hüseyin, Müslim b. Akil'in öldürülmeden önce gönderdiği olumlu haberler üzerine Kûfe'ye doğru yola çıktı; ancak Kûfe yakınlarındaki Kerbelâ'da Vali Ubeydullah'ın görevlendirdiği Ömer b. Sa'd kumandasındaki ordu tarafından ailesi ve yakınları ile birlikte şehid edildi (10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680). Bir süre sonra Kûfe'de, Hz. Hüseyin'i başlangıçta davet edip ardından sözlerinden caymakla onun katledilmesine sebep oldukları için pişmanlık duyan ve Tevvâbîn adı verilen bir topluluk ortaya çıktı. Süleyman b. Surad liderliğinde isyan eden Tevvâbîn, Vali Ubeydullah b. Ziyâd'ın gönderdiği Emevîler'in ünlü kumandanı Hu-

sayn b. Nümejr tarafından bastırıldı ve kılıçtan geçirildi (65/685).

Küfe bir süre, Emevîler'e karşı hilâfet mücadelesi veren Abdullah b. Zübeyr'in hâkimiyetini kabul ettiyse de Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye adına Küfe'ye gelen Muhtâr es-Sekafî burada isyan çıkararak şehre hâkim oldu (66/685). Muhtâr es-Sekafî'nin önde gelen kumandanlarından İbrâhim b. Eşter, Ubeydullah b. Ziyâd kumandasındaki Emevî ordularını Musul yakınında Hâzir Irmağı kıyısında ağır yenilgiye uğrattı. Ubeydullah, Husayn b. Nümejr ve Ömer b. Sa'd bu savaşta öldürüldü (9 Muharrem 67/5 Ağustos 686). Abdullah b. Zübeyr, Basra'ya vali tayin ettiği kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i Muhtâr es-Sekafî'den Küfe'yi almak üzere görevlendirmesinin ardından Mus'ab'la Muhtâr es-Sekafî arasında Küfe yakınlarındaki Harûrâ'da yapılan savaşta Muhtâr öldürüldü ve Küfe tekrar Abdullah b. Zübeyr'in idaresine girdi (67/687). Birkaç yıl sonra Mus'ab b. Zübeyr'i Deyrûlcâselik civarında yapılan savaşla ortadan kaldıran Abdülmelik b. Mervân'ın Küfe'ye girerek halkın biatını almasıyla şehirde Emevî hâkimiyeti yeniden kuruldu (72/691). Küfe valisi, Halife Abdülmelik'in kardeşi Bişr b. Mervân, Ezrakî Hâricîler'le mücadele etmek üzere Küfeliler'den oluşan 5000 kişilik bir orduyu İbnü'l-Eş'as kumandasında Basra valisinin emrine verdi.

Bişr b. Mervân'ın ölümünden (ö. 75/694) sonra stratejik önemi yanında isyan merkezi haline gelen Irak'a tayin edilen Emevî Valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî bölgeyi ve bu arada Küfe'yi yirmi yıl boyunca sert tedbirlerle yönetti. Onun vali tayin edildiğinde Küfe Camii minberinden besmelesiz olarak okuduğu tehditlerle dolu hutbe Arap edebiyatında meşhurdur (Taberî, VI, 202-204). 76 (695) yılında Küfe, Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî liderliğindeki Hâricîler'in baskınına uğradıysa da Haccâc onları püskürtmeyi başardı. Haccâc'a karşı isyan ederek ona çok zor anlar yaşatan Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as isyanın asıl merkezi sayılan Küfe'ye girdiğinde halk kendisini haretle karşıladı. Haccâc'la savaşmak üzere Küfe'den ayrılan İbnü'l-Eş'as Deyrûlcâmâcîm'de mağlûp edildi (82/701). Haccâc 83'te (702) Küfe ile Basra arasında Vâsıt şehrini kurunca bölgenin idarî merkezi Küfe'den Vâsıt'a geçti.

102'de (721) Irak genel valiliğine tayin edilen Ömer b. Hübeyre, açıkça Yemeni-

ler'e karşı cephe alıp Kayslılar'ı destekleyerek şehri yönetmeye çalıştı. Küfe 105 (723-24) yılından itibaren on beş yıl Irak valiliği yapan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî idaresinde sakin dönemlerinden birini yaşadı. 120'de (738) onun yerine tayin edilen Yûsuf b. Ömer es-Sekafî, Kuzey Arapları'na dayanarak Irak'ı yönetmeye çalıştı. 122'de (740) Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali, Küfe'de halktan gizlice biat alarak isyan hareketi başlattıysa da muvaffak olamadı ve öldürüldü. 127 (744-45) yılının Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî liderliğindeki Hâricîler sayısı 100.000'i aşan mensupları ile Küfe'de etkinlik kazandı. Aynı yıl Küfe, Ca'fer-i Tayyâr'ın oğlunun torunu ve Cenâhiyye hareketinin lideri kabul edilen Alevî reisi Abdullah b. Muâviye'nin isyanına sahne oldu. Her iki hareket Emevî yöneticileri tarafından bastırıldı.

Emevîler'in sonlarına doğru Küfe aynı zamanda gizlilik içinde yürütülen Abbâsî davetinin merkezi durumundaydı. İmam Muhammed b. Ali, Abbâsî propagandasını önce Küfe'de başlatmış, ardından Horasan'a gitmişti. Yerine geçen oğlu İbrâhim el-İmâm, Halife II. Mervân tarafından Humeyme'de tutuklanınca halife, kardeşi Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ı imam tayin ederek Küfe'ye gönderdi. Humeyd b. Kahtabe ve kardeşi Hasan kumandasındaki Abbâsî ordusu 14 Muharrem 132'de (2 Eylül 749) Küfe'yi ele geçirdi. Emevî hilâfetine son veren Abbâsî ordusunun önde gelen isimlerinden olup daha önce İbrâhim el-İmâm tarafından Küfe'ye başnakib tayin edilen, ancak faaliyetlerini gizlilik içinde sürdüren Ebû Seleme el-Hallâl ortaya çıkıp "vezîr-i Âl-i Muhammed" unvanıyla henüz belirlenmemiş olan Abbâsî halifesinin veziri sıfatıyla ihtilâlî yönetimini ele aldı. Bu arada Ebü'l-Abbas es-Seffâh, ihtilâl ordusunun Küfe'ye girmesinden bir ay sonra Safer 132'de (Ekim 749) ailesiyle birlikte Küfe'ye geldi. 12 Rebîülâhir 132 (28 Kasım 749) Cuma günü Küfe Camii'nde ilk Abbâsî halifesi olarak kendisine biat edildi.

Bağdat kuruluncaya kadar bir süre Abbâsîler'in yönetim merkezlerinden biri olarak kalan Küfe'nin önemi daha sonra özellikle askerî ve ilmî açıdan uzun süre devam etti. Bu arada Abbâsîler döneminde şehir siyasî bazı çalkantılara sahne oldu. Me'mûn devrinde Hz. Ali soyundan gelen Şîi-Zeydî lideri Ebü Abdullah İbn Tabâtabâ Küfe'de ayaklandı (199/815). Emîrül-mü'minin unvanıyla halifelliğini ilân etti ve Küfe valisini şehirden uzakla-

tırarak beytül mâle el koydu. Irak ve Arabistan Valisi Hasan b. Sehl tarafından üzerine gönderilen 10.000 kişilik Abbâsî ordusu, İbn Tabâtabâ ile birlikte hareket eden Ebü's-Serâyâ eş-Şeybânî karşısında ağır yenilgiye uğradı. İbn Tabâtabâ'nın ölümü üzerine Ebü's-Serâyâ, Hz. Hüseyin neslinden Muhammed b. Muhammed b. Zeyd'i halife ilân etti. Hasan b. Sehl'in gönderdiği ikinci bir orduyu da mağlûp eden Ebü's-Serâyâ mevkiini iyice sağlamlaştırdı. Küfe'de adına para bastırıldı; bazı şehirlere nâibler tayin etti; Basra'ya ele geçirdi. Hasan b. Sehl, Ebü's-Serâyâ'dan üzerine gönderdiği Herseme b. A'yen sayesinde kurtulabildi (200/815). Küfe'de Hz. Ali soyundan gelenlerin liderliğindeki isyanlar daha sonra da devam etti. 250 (864) yılında Yahyâ b. Ömer ve 256'da (870) Ali b. Zeyd'in isyanları sırasında Abbâsî valileri şehirden kaçmak zorunda kaldılar. İsyancılar güçlükle bastırılabilir. Küfe 293 (906), 312 (924), 315 (927) ve 325 (937) yıllarında Karmatîler'in saldırılarına mâruz kaldı. Şehri işgal eden Karmatîler'in yaptığı yağma ve tahribat büyük zararlara yol açtı. 334'te (945) Bağdat'a girerek siyasî gücüne eline alan Şîi Büveyhîler zamanında Küfe özellikle türbeler gibi bazı ziyaret mekânları dolayısıyla büyük ilgi görmekteydi. Ancak daha sonra gerek hilâfetin gerekse Büveyhîler'in nüfûzu azalınca Küfe de bundan etkilendi. Küfe'nin idaresi 374'te (984-85) Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh tarafından Hafâce kabilesinden Emîr Ebü Tarîf Ulyân b. Sümâl el-Hafâcî'ye verildi. 375 (985) yılında Karmatîler Küfe'yi yeniden ele geçirdiler. 386'da (996) Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve şehri Ukayîler'in reisine iktâ olarak verdi. Ardından Mezvedîler'e intikal eden Küfe, 495 (1101-1102) yılında Hilâle'nin yeni bir merkez olarak kurulmasıyla önemini büyük ölçüde kaybetti. 580'de (1184) Küfe'yi ziyaret eden İbn Cübeyr, eski surlar başta olmak üzere şehrin önemli ölçüde harabe haline geldiğini ve özellikle çevredeki bedevî Hafâce kabilesinin yağmalarından zarar gördüğünü kaydeder (*er-Rihle*, s. 187). Yaklaşık bir buçuk asır sonra Küfe'yi ziyaret eden ve şehrin Hafâce kabilesinin yağmalarından dolayı tahrip edilmiş olduğunu belirten İbn Battûta buradaki caminin iyi durumda olduğunu, ancak Sa'd b. Ebü Vakkâs'ın yaptırdığı Kasrülîmâre'nin sadece temel-lerinin kaldığını söyler (*er-Rihle*, II, 54-55). Ardından Küfe'nin yerini Şîiler için önemli bir ziyaret yeri olan yakınındaki Necef'in

aldığı görülmektedir. Osmanlılar döneminde Küfe, Kerbelâ sancağının Nəcəf kazasına bağlı bir nahiyeye merkezi durumundaydı.

Küfe'de özellikle tefsir ve hadis, dil, tarih, fıkıh ve kıraat gibi ilimlerde birçok âlim yetişmiştir. Küfe merkezli ilmî ekoller ortaya çıkmıştır. Abdullah b. Mes'ûd ve öğrencileri tarafından temelleri atılan Irak tefsir ekolü tefsirde re'ye önem vermektedir. Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Esved b. Yezîd, Mürre et-Tayyib, Saïd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehâf, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Yahyâ b. Sellâm ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Kûfeli meşhur tefsir âlimlerinden bazılarıdır. Hadis alanında Abdullah b. Mes'ûd ve Küfe'de en son vefat eden sahâbî olarak bilinen Abdullah b. Ebû Evfâ'nın ardından şöhret kazanmış Kûfeli âlimler arasında Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Ebû İshak es-Sebîî, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Zâide, Vekî' b. Cerrâh, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, kardeşi Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe, onun oğlu Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe ve Mutayyen zikredilebilir. Fıkıh alanında Küfe'de II. (VIII.) yüzyılda ortaya çıkan ekol "ehl-i re'y" adıyla bilinir. Emevîler döneminde Medine dışında ikinci ilim merkezi olarak ortaya çıkan Küfe ekolünün oluşmasında Kur'an ve Sünnet bilgileri yanında re'y ve icthadlarıyla da tanınan Hz. Ömer, Hz. Ali ve özellikle Abdullah b. Mes'ûd'un payı büyüktür. Kûfeli fakihler arasında bir kısmı tâbiînden olan Abî-de es-Selmânî, Hâris el-A'ver, Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Şüreyh b. Hâris, İbrâhîm en-Nehâf, Saïd b. Cübeyr, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, İbn Şübrûme, Küfe kadısı İbn Ebû Leylâ, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Ebû Süleyman ve talebesi Ebû Hanîfe, onun meşhur talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî akla gelen ilk isimlerdendir. Küfe kıraat ilmi açısından da başlıca merkezlerden biriydi. Abdullah b. Mes'ûd burada kıraat dersleri verdiği gibi Hz. Osman zamanında çoğaltılan Mushaf'ın bir nüshası Küfe'ye gönderilmiş ve tâbiînden Ebû Ab-

durrahman es-Sülemî bu nüshayı esas olarak kırk yıl süreyle Küfe Camii'nde Kur'an okutmuştur. Meşhur kıraat imamları veya râvilerinden olan Âsım b. Behdele, Ebû İshak es-Sebîî, A'meş, Hamza b. Habîb, Hafs b. Süleyman, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ebû Bekir b. Ayyâş, Hallâd b. Hâlid ve Halef b. Hişâm Küfe'de yetişmiştir. Irak bölgesinde Basra dil mektebinden sonra başlangıçta bu ekolden faydalanmakla birlikte zamanla bağımsız hale gelen Küfe dil mektebi ortaya çıkmıştır. Mensupları Kûfiyyûn adıyla bilinen ve Basriyyûn ile rekabet halinde olan ekolün önemli temsilcileri arasında Mufaddal ed-Dabbî, Ebû Ca'fer er-Ruâsî, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ebû Amr eş-Şeybânî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Abdullah İbnü'l-Arabî ve şair Mütenebbî zikredilebilir (bk. KÜFİYYÛN). Tarih alanında daha ziyade Hz. Peygamber'in sîreti ve hadisleri etrafında faaliyet gösteren Medine tarih ekolü yanında Küfe, Basra ile birlikte temelde dil, şiir, ensâb ve ahbâr gibi çeşitli kabilelere ait rivayetlere ağırlık veren Irak tarih ekolünü oluşturmaktadır. Muhammed b. Sâib el-Kelbî, Ebû Mihnef, Avâne b. Hakem, Seyf b. Ömer, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî ve Nasr b. Müzâhim bu ekolün en eski mensupları arasında yer alır.

Küfe şehriyle ilgili olarak telif edilen, ancak zamanımıza ulaşmayan eserler arasında Heysem b. Adî'nin *Hıta'ü'l-Kûfe*, *Vülâtü'l-Kûfe*, *Quâtü'l-Kûfe ve'l-Başra*, *Kitâbü Fahri ehli'l-Kûfe 'alâ ehli'l-Başra*; İbn Şebbe'nin *Kitâbü'l-Kûfe*, *Kitâbü Ümerâ'i'l-Kûfe*; İbn Ukde'nin *Kitâbü Fazli'l-Kûfe* ve İbnü'n-Necâr diye tanınan Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ca'fer et-Temîmî'nin *Târîhu'l-Kûfe*'si zikredilebilir (ayrıca bk. Sâlih Ahmed Ali, XXIV [1974], s. 140-146).

Günümüzde Küfe, Nəcəf muhafazasına bağlı bir ilçe merkezidir. Başlangıçta Nəcəf ile aralarında 10 km. kadar bir uzaklık bulunurken bugün iki şehir âdetta birbiriyle bitişmiş durumdadır. Küfe'nin 1965'te 30.000 olan nüfusu 2002'de 115.000'e ulaşmıştır.

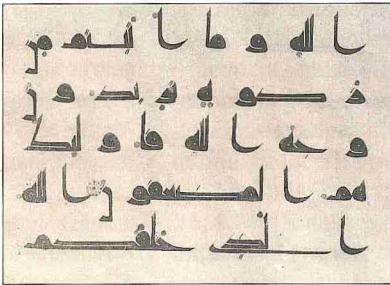
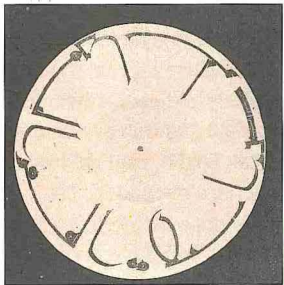
BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 5 vd., 66 vd.; Belâzürî, *Fütûh* (Ridvân), s. 274-287; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 598; IV, 40-48, 160, 163, 241, 244, 251, 271, 279, 499; V, 64, 143, 234, 347 vd., 551, 569; VI, 38, 93, 162, 202-204, 224, 267, 346; VII, 26, 160, 180, 316, 344, 421, 429; VIII, 528, 534; IX, 266-270, 474; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Ma'kâtîlü'l-Tâlibiyyîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1949, tür.yer.; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1400/1980, s. 187-189; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 557-561; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 20, 30, 79, 82, 105, 109, 137, 154, 349, 461; IV, 19 vd., 158, 168, 175, 211, 249, 406; V, 124, 219, 229, 324, 348, 408; VIII, 155, 170; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâfî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, II, 54-55; M. Hüseyin ez-Zübeydî, *el-Hayâtü'l-ictimâ'iyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Kûfe fi'l-karni'l-evvelî'l-hicrî*, Bağdad 1970; Kâmil Süleyman el-Cebûrî, *Târîhu'l-Kûfe el-hadis: 1280-1393/1860-1973*, Nəcəf 1974, I-II; M. Saïd et-Turayhî, *Târîhu mesâcidi'l-Kûfe*, Haydarâbâd 1402/1982, I; Jan-Olaf Blichfeldt, *Early Mahdism*, Leiden 1985, s. 27-36, 71; Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kûfe*, Beyrut 1406/1986, s. 1-7, 22, 26, 32, 84; Hüseyin b. Ahmed en-Necfî el-Berrâkî, *Târîhu'l-Kûfe*, Beyrut 1987, s. 19, 78 vd., 90, 112 vd., 150, 268 vd., 397 vd., 436, 443, 449; Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991, s. 189-226; Abdülaziz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh inde'l-Arab*, Beyrut 1993, s. 118, 124; Hişâm Caîf, *el-Kûfe: Neş'etü'l-medîneti'l-Arabîyyeti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1993, tür.yer.; a.mlf., "al-Kûfa", *El²* (İng.), V, 345-351; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 45, 62, 93, 104, 115, 134; Ülker Aytekin, *H. Osman Zamanında Küfe* (yüksek lisans tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-15, 61-64; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Haderîliğe Küfe*, Ankara 2001, s. 21-32, 35, 39, 43, 51, 53, 55-59, 62, 65, 70, 74, 76, 85, 90, 95-96 vd., 177, 231 vd., 281 vd.; M. Hinds, "Küfan Political Alignments and their Background in the Mid-Seventh Century A. D.", *IJMES*, II (1971), s. 346-367; Sâlih Ahmed Ali, "Meşâdirü dirâseti târihi'l-Kûfe fi'l-ku'runi'l-İslâmiyyeti'l-ülâ", *MMLir.*, XXIV (1974), s. 137-171; K. V. Zetterstéen, "Kûfe", *IA*, VI, 964-967; M. Esad Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *DIA*, X, 521.

CASİM AVCİ

KÜFİ (الكوفي)

Düzenli, köşeli, dik ve yatay harfleriyle geometrik çizgilere dayanan Arap yazısı.

X. yüzyıla ait küfî yazılı seramik tabakla, küfî hattıyla yazılmış Kur'an-ı Kerim'den bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 23)

Arap yazısının kaynağı ve nasıl yayıldığı hususunda farklı görüşler vardır. Bazı İslâm âlimleri konuyu hadislerin ışığında açıklayarak yazının ilâhî bir kaynağa dayandığını (tevkîfî) söylerler. Diğer bir görüşe göre Arap yazısı Himyerî diye de anılan münsed yazısından doğmuş, ticarî münasebetler neticesinde Hicaz bölgesinde yayılmıştır. XVIII. yüzyılda G. J. Klehr ve XIX. yüzyılda Theodor Nöldeke ilk defa Arap